

Steiger Kornél

Az arisztotelészi proaireszisz fogalmáról

Arisztotelész etikai tanítása szerint tetteinket mentális előkészítés előzi meg. Ebben három készségünk játszik szerepet: a törekvés (*orexisz*) révén tűzzük ki a cselekvés célját, a megfontolás (*buleuszisz*) segítségével vetünk számot a cél megvalósításához alkalmazandó eszközökkel, végül a *proaireszisz* működik közre az előnyben részesítendő eszköz kiválasztásában – az „előnynek” akár abban az értelmében, hogy az egyik eszközt alkalmasabbnak ítéljük a többinél, akár abban az értelemben, hogy elsőként azt alkalmazzuk.

A *proaireszisz* értelmezése azért különösen problematikus, mert Arisztotelész egyetlen példával sem illusztrálja, hogy a cselekvés mentális előkészítésének modelljén belül hogyan gondolja el e készségünk működését. Ezért e fogalom értelmezésekor meg kell elégednünk azzal, ha olyan magyarázatot találunk, amely kompatibilis Arisztotelész explicit – elsősorban lélekfilozófiai, metafizikai és etikai – tanításával.

Tanulmányom első fejezetében bemutatom, hogy a korábbi értelmezések (1) vagy nem vetettek kellőképpen számot a morális cselekvés (*praxisz*) és a technikai alkotás (*poiészisz*) különbségeivel, és a cselekvést a technikai eljárások mintájára magyarázták (Ross és Hardie), (2) vagy az értelmezés nem az arisztotelészi modellen belül kísérte meg a *proaireszisz* működésének magyarázatát (Chamberlain).

A második fejezetben három olyan állítás mellett érvelek, amelyekben a morális cselekvés sajátosságait fogalmazom meg. A technikai alkotással szemben (a) a cselekvés nem externális, hanem noétikus működése¹ az embernek; (b) nem léteznek szeparát morális cselekedetek; (c) a helyes morális cselekvésnek (*eupraxia*) nincs technikai értelemben vett eidosza.

A harmadik fejezetben rekonstruálom az *eupraxia* sajátos eidoszának megalkotását. Abból indulok ki, hogy az arisztotelészi tanítás szerint az emberi tevékenységek területén a cél (*telosz*) és az eszköz (*prosz to telosz*) nem élesen elkülönített mozzanatok, hanem olyan korrelatívumok, amelyek mindig éppen egymás vonatkozásában azok, amik. A tevékenységek

¹ Az ember externális működésén az olyan viselkedést vagy tevékenységet értem, amelynek mozzanatai a fizikai világban zajlanak, és végeredménye is a fizikai világban jelenik meg. Ilyen a mesterségbeli produktumok alkotása. Noétikus az a működés, amelynek mozzanatai a működő szubjektum lelkében (elméjében) zajlanak, végeredményének a fizikai világban való megjelenése esetleges. Ilyen az elméleti gondolkodás és az etikai cselekvés.

Az externális működés mozzanatait és eredményét a külső szemlélő észlelés útján megismerheti. A noétikus működés eredményéről a külső szemlélő gondolkodás vagy beleérzés útján alkothat ésszerű feltevést, a működés mozzanatait e feltevése alapján kísérheti meg rekonstruálni.

olyan láncolatot alkotnak, amelyben az egyes tevékenységnek megvan a maga célja, ám ez a tevékenység ugyanakkor valamely más tevékenység eszközeként is működik. Ebből következik, hogy a tevékenység végrehajtásának az eszközt kutató megfontolás tárgya (*buleuton*) nem valamiféle merő, cél nélküli eszközképzet, hanem eszközök képzetével ellátott célképzet. Így a *buleuton*: a végrehajtható cselekvés komplett paradigmája.

A negyedik fejezetben térek rá a proaireszisz értelmezésére. Az eddigiekből következően a proaireszisz – az eszköz kiválasztása – maga sem merő eszközképzetek közötti válogatás, hanem komplett cselekvési paradigmák közül a megfelelő minta kiválasztása egy olyan kritérium alapján, amelynek a technikai tevékenységben nincs szerepe. Ez a kritérium: a cselekvő egyén karaktere. A gondolatmenetet a NE III 5. 1113 a 2-12 elemzése alapján argumentálom.

Érvelésem végeredménye szerint *a proaireszisz – a paradigmákból történő választás készsége – nem más, mint a morálisan cselekvő embernek cselekvéstechnikai szempontból mérlegelt karakterfüggő döntési attitűdje.*

A Függelékben bemutatom Aszpasziosz (Kr. u. 2. sz.) kommentárját a NE III 5. 1113 a 2-12 szövegéhez, és e kommentár elemzése alapján amellezt érvelek, hogy az arisztotelészi proaireszisz fogalma már a késői antikvitásban elveszíthette eredeti intencióját azáltal, hogy sztoicizáló fogalmi sémában kezdték értelmezni, és ez az értelmezés máig hatékony maradt.

1. Értelmezési modellek

A modern értelmezők (Ross, Hardie, Chamberlain) gondolkodásában *egyetlen szeparát cselekvés* mentális előkészítésének lépéseiből épül föl az a modell, amelynek elemeként – mintegy alkatrészeként – a proairesziszt működésében kívánják bemutatni.²

² Helmut Kuhn tanulmányát (Der Begriff der Prohairesis in der Nikomachischen Ethik, in: D. Hendrich – W. Schulz – K.-H. Volkman-Schluck (hgg.): *Die Gegenwart der Griechen in neueren Denken. Festschrift für H.-G. Gadamer zum 60. Geburtstag.* Tübingen, 1960. 123-140.) nem vettem bele a felsorolásba. H. Kuhn „az általában vett emberi tevékenység” (die menschliche Tätigkeit [*energeia*] schlechthin) nagyon tág modelljéből indul ki, amelyben a proaireszisz szerepe a „létigenlés” (Seinsbejahung). Ilyen módon Kuhn finom és mély gondolatokat tartalmazó írása voltaképpen nem is az arisztotelészi proaireszisz rekonstrukcióját tűzi ki célul, hanem a fogalom hermeneutikai alkalmazhatóságának határait kívánja megállapítani, hiszen már tanulmánya elején leszögezi: „Nem kevesebbről van itt szó, mint az ’önlét’ fogalmáról” (Es geht um nichts Geringeres als den Begriff des Selbstseins – Kuhn 1960:123).

Sir David Ross modellje (Ross 1923/1995: 206-7; magyarul 1996:257-9)

Törekvés	Törekvés ébred bennem <i>A</i> iránt. <i>B</i> az eszköze <i>A</i> -nak.
Megfontolás	<i>C</i> az eszköze <i>B</i> -nek.
.....	
	<i>N</i> az eszköze <i>M</i> -nek.
Észlelés	<i>N</i> olyasmi, amit itt és most meg tudok tenni.
Proaireszisz	<i>N</i> -et választom.
Tett	Megteszem <i>N</i> -et.

W. F. R. Hardie modellje (Hardie 164)

egy tett megtételére irányuló törekvés,
 egy tett megtételére irányuló elhatározás,
 egy tett kezdeményezése (proaireszisz).

Ch. Chamberlain modellje (Chamberlain 152-3)

a cselekvő eredeti törekvése,
 a törekvés módosítására irányuló proaireszisz,
 a módosult törekvés működése.

Sir David Ross modellje alapján nem tudnánk válaszolni arra a kérdésre, hogy ha *N* az első olyan eszköz (vagy eszköz jellegű tevékenység) a sorozatban, amelyet „itt és most meg tudok tenni”, akkor mi szükség van arra, hogy *N*-et *kiválasszam*. Ha törekvésem tárgya a tűzgyújtás, amelynek eszköze a tűzszerszám, és azt észlelem, hogy itt és most az egyetlen rendelkezésemre álló tűzszerszám egy doboz gyufa, akkor a gyufát nem *választom*, hanem *ez van adva*.

W. F. R. Hardie eleve szkeptikusan szemléli saját modelljét. Idézi a *De Anima* azon megállapítását, amely szerint a lélek mint az élőlény mozgatója „valamiféle proaireszisz és gondolkodás által” mozgat (I 3. 406 b 24), majd hozzáfűzi:

Az olyan szöveghelyeken, amelyeknek tipikus példája a *De Anima* idézett mondata, a [proaireszisz] szó olyasvalamire referál, ami az emberben, vagy az ember elméjében történik, vagy közvetlenül azelőtt, hogy cselekedne, vagy miközben cselekszik. De hogy mire referál, az nem világos. És nem is tudjuk világossá tenni, mert ehhez olyan kérdéseket kellene föltennünk, amelyeket Arisztotelész nem tett föl, és olyan distinkciókkal kellene próbálkoznunk, amelyeket ő nem tett meg (Hardie 1968:161).

Ch. Chamberlain modellje a NE VI. könyv 2-3. fejezet bizonyos gondolataira épül, és nem kompatibilis a III. könyv 4-5. fejezetének azzal a vizsgálódásával, amely a proairesziszt a

megfontolással (buleuszisz) együtt tárgyalja. A proaireszisznek azt a meghatározását, amely szerint ez „az a folyamat, amelyben az értelem rendelkezései a törekvésre lesznek vonatkoztatva avégett, hogy megváltoztassák” (process by which the orders of reason are brought upon desire so as to change it – Chamberlain 1984:151) bajosan lehetne arisztotelészi szöveggel alátámasztani.

2. A morális cselekedet sajátosságai

2.1 A morális cselekedet nem externális, hanem noétikus tevékenység

A cselekvés (*praxisz*) különbözik az alkotástól (*poiészisz*). Az alkotás célja, a mesterségbeli produktum jobbra szilárd körvonalakkal rendelkező tárgyi létező szokott lenni, amely jól megkülönböztethető a környezetében lévő többi tárgytól. Általában ránézésre megállapítható, hogy mi a célja, milyen minőségű, stb. Térben és időben létezik. Fölkereshető, vissza lehet térni hozzá. Az elkészült alkotás önálló, abban az értelemben, hogy függetlenné vált alkotójától, alkotójának az alkotás folyamán alkalmazott megfontolásaitól és a fölhasznált eszközöktől.

Az emberi cselekvések szintén az externális világ részei abban az értelemben, hogy a cselekvő ebben a világban cselekszik. Ám a cselekedeteket nem tudom fölkeresni az externális világban, hiszen már meg lettek cselekedve: fizikailag már nincsenek. Emlékképeim vannak róluk, vagy mások beszámolóiból, esetleg a hatásukról kialakított vélemény alapján ismerem őket. Továbbá az egyes cselekedet, amely éppen most zajlik, nem emelhető ki fizikai tárgy módjára a környezetéből. Ha egy szövőszéket átviszek egy másik helyiségbe, attól még szövőszék marad. De vegyük a következő cselekvési példát: Szókratész egyik emlékezetes cselekedete az volt, hogy

amikor azt a parancsot kapta a Harmincaktól, hogy kísérjen be egy León nevű halálra ítélt polgárt, nem gondolt sem önmaga, se gyermekei, se felesége megmenekülésével, hanem valami nemes és igazságos dolog érdekében semmibe vette a parancsot (Aszpasziosz: CAG 19.1. 60.29).

A „semmibe vette a parancsot” mint látható cselekvés nyilván annyi lehetett, hogy Szókratész egyszerűen hazament. Ám ha az éppen hazatérő Szókratész *phainomenon*ját a morálisan releváns eseménykörnyezetből kiemelve szemlélem, hazatérése nem cselekedet, hanem esemény csupán.

A példák szaporíthatóak, ám ennyi is elegendő annak felismeréséhez, hogy a cselekvés mint morális szempontból releváns történés – noha az externális világban realizálódik – lényegét tekintve mindig is noétikus entitás marad: „a lélek ... erény szerinti működése” (*pszükhész energeia ... kat' aretén*, NE I 6. 1098 a 16).

2.2 A morális cselekedet nem szemlélhető elszigetelten

A mesterségbeli tevékenységnek jól megállapítható időbeli határai vannak. Egy ház építésének meg tudjuk jelölni a kezdetét és a végét. A morális cselekvés esetében más a helyzet. Ha az iménti szókratészi példára gondolunk, értelmetlen volna föltenni a kérdést: hol „kezdődik” és hol „végződik” Szókratésznek az a cselekedete, hogy nem tartóztatta le Leónt. Hol kezdődik Antigoné tette? Amikor Iszménével közli a szándékát? Vagy amikor először szór port fivére tetemére? Aztán a második temetési szertartása vajon ugyanazon cselekedetnek része, vagy másik cselekedet? Kétségtelen, hogy a tragédiában a tettek időben kibontva jelennek meg, de ez az idő nem a tett végbemenetelének ideje, hanem a színházi előadásé.

Arisztotelész tanítása szerint az embernek mint embernek sajátos funkciója (*to idion ergon*, NE I 6. 1097 b 34) nem más, mint lelke értelmes részének cselekvő életfolyamata (*praktiké zóé tu logon ekhontosz* 1098 a 3).

Az emberi funkciót egyfajta életfolyamatnak {zóé} tekintjük, ezt az életfolyamatot pedig az értelmes lélek működésének, azaz cselekedeteinek. Az erkölcsileg jó ember ezeket jól és helyesen viszi véghez. Minden <működés> akkor jó, ha sajátos kiválósága szerint megy végbe. Ha ez így van, akkor az „emberi jó” a léleknek erény szerint való működése {energeia} – ha több erény létezik, akkor a legkiválóbb és legtökéletesebb <erény szerint való működése> -- az egész élet {biosz} tartama alatt (NE I 6. 12-18).

A morális cselekvés közege: az értelmes lélekrész „életfolyamata” (zóé), azaz „működése” (*energeia*), azaz „cselekedetei” (*praxeisz*). Ezek a cselekedetek nem úgy helyezkednek el a működés közegében, mint a tengervízből kiemelkedő sziklák, hanem olyanok, mint a „működés” hullámverésének egyes hullámai: egyneműek vele és folytonosak.

2.3 A „helyes cselekvésnek” (eupraxia) nincs technikai értelemben vett eidosza

Ha az építőmesterben fölébred az a szándék, hogy házat építsen, akkor szándéka nyomban találkozik a mesterember tevékenysége céljának, a háznak a gondolkodásban képzetként (*phantaszma*) adott eidoszával, mint noétikus mozgatóval. Mesterember ugyanis az, akinek az elméjében jelen vannak a szakmájába vágó produktumok eidoszai, és a megalkotásukhoz szükséges eljárások képze.

Mesterség révén azok keletkeznek, amiknek formája (*eidosz*) a lélekben van (Metafizika Z 7. 1032 a 32).
A technikai eidoszok: tanult paradigmák, amelyeknek a készletét szaktudásnak nevezzük.

A morálisan cselekvő ember azonban

valamely komoly erkölcsi cél érdekében [cselekszik] olyan dolgokban, amelyekre nem vonatkozik mesterség (1140 a 29).

Célja nem valamely tárgyi produktum létrehozása, hanem maga a „helyes cselekvés” (*eupraxia* NE VI 2. 1139 b 3; 5. 1140 b 7); a cselekvés pedig mindig egyedi esetekre vonatkozik (NE VI 8. 1141 b 16).

Ennélfogva az eupraxiának nem létezik olyan rögzített, megtanult eidosza, amilyen a házépítés esetében a ház terve, vagy az asztalosmesterségben a bútorok formája, és az eupraxia megalkotásához szükséges célszerű eljárások sem rögzíthetők *lege artis*, mivel a cselekvés célját mindig az adott alkalom (*kairosz* NE III 1. 1110 a 14) szabja meg.

A cselekvés azonban mégis egy célnak a megvalósítása bizonyos eszközök alkalmazásával. Ezért a cél és a célt szolgáló tárgyi eszközök és eszköz jellegű tettek képzetének valahogyan már léteznie kell a cselekvő gondolkodásában a cselekvést megelőzően ugyanúgy, ahogy a ház formájának már léteznie kell az építőmester gondolkodásában az építést megelőzően.

A cselekvőnek az a feladata, hogy lelkének vezérlő részében (*hégumenon*, NE III 5. 1113 a 6) kialakítsa minden egyes cselekvési helyzetben azt az eidoszt, amelyre tekintve (*apoblepón*, NE VI 1. 1138 b 21) cselekedni fog, és amelyet cselekvésével megvalósít.

Kérdés, hogyan alakul ki az eupraxia eidosza. Arisztotelész válasza a kérdésre: ez az eidosz a törekvés (*orexisz*) és a megfontolás (*buleuszisz*) együttműködése útján alakul ki.

3. Az eupraxia eidoszának megalkotása

3.1 A törekvés (orexisz)

A cselekvés: önkéntes (*hekusziosz*) mozgása az embernek. Az önkéntes mozgást a törekvő lélekrész ébreszti akkor, amikor a törekvés tárgya (*orekton*) mint elgondolt vagy elképzelt tárgy megjelenik a lélekben.

Fajta szerint egy a mozgató: a törekvő lélekrész mint törekvő (mindenek előtt pedig a törekvés tárgya {*orekton*}: ez ugyanis anélkül ébreszt mozgást, hogy maga mozogna – azáltal, hogy gondoljuk vagy elképzéljük) (*De anima* III 10. 433 b 11).

Szövegünknek három fontos implikációja van.

(1) A törekvésnek a mozgást ébresztő tárgya nem externális, hanem noétikus tárgy: *phantaszma*.

(2) A törekvés tárgya abban (is) különbözik az érzékelés tárgyától (*aiszthéton*), hogy amíg az utóbbi valamely, a jelenben létező externális tárgynak a reprezentációja, a törekvés tárgya egy jövőbeli állapot eidosza. Olyan képzet (*phantaszma*), amelynek az externális *most*-ban nincs *phainomenon*-ja. Ezt egy példán szemléltetem.

Ha arra törekszem, hogy elérjem a kikötőben veszteglő hajót, akkor a kikötő is, a hajó is a jelenben létezik, és én is, aki elérni kívánom, a jelenben létezem. De amire törekszem, t.i. *hogy én a hajón legyek*, az jövőbeli állapot.

Ebből a szempontból vizsgálva a dolgot a jelen állapot olyan jellegű, amit Arisztotelész a szubsztanciaelméletében privációnak („megfosztottság”, *szterészisz*) nevez. A priváció egy *bizonyos* forma hiánya az anyagban. Például az alma magjában – amely potenciális almafa – jelen állapotában az almafa formájának hiánya van jelen. A priváció azért működhet jó magyarázó elvként, mert a privációs állapot a kiteljesült formának mintegy a negatív lenyomata, ezért

ugyanaz a logosz magyarázza a dolgot és hiányát (*Metafizika* Θ 2. 1046 b 8), azaz a priváció egyértelműen megadja a formát, amelynek ő a hiány-állapota.

Visszatérve a hajó példájához, amelyet el akarok érni: az én gondolkodásomban – miközben úton vagyok a kikötő felé – pillanatnyilag a hajón az *én hiányom* van jelen.

(3) A törekvés tárgya: cél (433 a 16). Olyan cél, amelyet – a praxisz közegében – cselekvés útján lehet megvalósítani. A megvalósítás azt jelenti, hogy törekvésem tárgyát létrehozom az externális világban. Ha arra törekszem, hogy *a hajón legyek*, törekvésem akkor ért célt, ha *a hajón vagyok*.

Céлом megvalósításához eszközökre van szükségem. Az eszközöket a megfontolás (*buleuszisz*) segítségével keresem meg.

3.2 Cél és eszköz

Arisztotelésznél azt olvassuk, hogy az *orexisz a célra irányuló törekvés* (*De anima* III 10. 433 a 15), a *buleuszisz* pedig az *eszközökre vonatkozó megfontolás* (*NE* III 5. 1112 b 11). A hagyományos interpretáció³ ezt a megkülönböztetést így értelmezi: van egy fakultásunk (a törekvés), amely mintegy rámutat az externális világ valamely állapotára, amely állapot megváltoztatása a cselekvés célja; majd pedig egy másik fakultásunk (vagy ugyanazon készség más típusú alkalmazása) fölkeresi és számbaveszi az externális világ olyan dolgait (tárgyakat vagy cselekvéseket), amelyek e cél elérésének eszközeiként működhetnek. Ebben a modellben a két fakultás működési területe között éles határ húzódik: a törekvés, amely a célra irányul, nem foglalkozik az eszközökkel, a megfontolás (és a *proaireszisz*), amely az eszközökre irányul, nem foglalkozik a céllal.

Ám Arisztotelész az emberi tevékenységet (a mesterségbeli alkotást és a morális cselekvést) másként szemléli. A *Nikomakhoszi etika* annak a gondolatnak a fejtegetésével kezdődik, hogy (1) minden mesterségnek és minden cselekvésnek megvan a maga célja, ám ugyanakkor (2) ugyanezen tevékenységi formák más tevékenységek eszközeként is működnek. Például a lószerszámokat előállító mesterség célja a saját mesterségbeli munkadarabjainak előállítása, ugyanakkor e mesterség egész tevékenysége, céljával együtt – tekintettel a lovasság stratégiai jelentőségére – eszközként szolgál a hadtudomány (*sztratégiké*) számára. A hadtudomány célja a győzelem, ugyanakkor a hadtudomány tevékenysége, céljával együtt: a városállam politikai boldogulásának eszköze (*NE* I 1. 1094 a 1 – b 10).

Ha mármost egyáltalán van olyasvalami végcélja {*telosz*} cselekvéseinknek, amit önmagáért kívánunk, minden egyéb pedig csak érte, azaz nem minden dolgot valami másért választunk (mert ily módon ez akár a végtelenségig halad tovább úgy, hogy törekvésünk üres és hiábavaló lenne): — világos, hogy ez a jó {*agathon*}, mégpedig a legfőbb jó {*ariszton*} (*NE* I 1. 1094 a 18-22).

A tevékenység területén a cél (*telosz*) és az eszköz (*prosz to telosz*) olyan korrelatívumok, amelyek mindig éppen egymás vonatkozásában azok, amik. Az *orexisz* elsődleges tárgya – mintegy a *summum genus* – a legfőbb (emberi) jó. Minden egyéb mozzanat olyan, hogy célként viselkedik saját eszközei vonatkozásában, és eszközként saját céljával szemben.

³ Lásd Sir David Ross, *Aristotle* (1923/1995): 206-207; magyarul: 1996: 257-259. old.

Ahogy az egymásba ágyazott célok és eszközök szekvenciájában „fölfelé” haladva elérkezünk a legfőbb emberi jóhoz, mint *summum genushoz* (NE I 1. 1094 a 18-22), ugyanúgy „lefelé” haladva találunk egy *infima species*-t is: egy olyan mozzanatot, amely az éppen adott tevékenység-sorozat mentális előkészítésében eszköze a saját céljának, de nem célja valamely további elképzelt vagy elgondolt eszköznek, hanem olyan végső (*eszkhaton*), amelynek a kigondolása után már a tettnek az externális világban való végrehajtása következik. Egy adott tevékenység mentális előkészítése éppen ennek az *infima species*nek a megragadásában teljesedik ki.

A keletkezések és változások némelyikét gondolkodásnak {*noészisz*} nevezzük, másikat létrehozásnak {*poiészisz*}: amelyek a princípiumból és a formából {*eidosz*} indul ki, az a gondolkodás, amelyik a gondolkodás végpontjából {*to teleutaion*}, az a létrehozás. A közbülső lépések mindegyike hasonlóképpen jön létre. Ezt úgy értem, hogy ha valaki egészséges, akkor meg kell lennie benne az egyensúly állapotának. Mármint micsoda az egyensúly? Ez és ez. Ezt pedig melegítés útján lehet elérni. Hát a melegítés mi? Ez és ez. Ez pedig potenciálisan van jelen. Ami potenciálisan jelen van, az az orvosnak hatalmában áll (Metafizika Z 7. 1032 b 15).

Ebben a példában a gyógyító tevékenységét ellátni készülő mesterember, az orvos gondolkodásában jelen van az egészség *eidosza*, mégpedig kétféleképpen is: (1) mint tanult mesterségének általános paradigmája („ha valaki egészséges, akkor meg kell lennie benne az egyensúly állapotának”); és úgy is jelen van benne, mint (2) betegének hiány-állapotáról alkotott képzet: az egyensúly hiánya, mint priváció, mint az egészség *eidosza*nak negatív lenyomata. Mivel rá tud mutatni, hogy az adott esetben a két alapvető hippokratészi minőségpár (hideg/meleg, száraz/nedves) melyikében jelentkezik a hiány, ebből a privációból, mint az *eidosz* negatív lenyomatából le tudja olvasni, mi a teendője, amit megtennie „hatalmában áll” (*ep' autó*).

Az *eidosz* két megjelenési módja között időbeli létezésük tekintetében különbség van: a beteg jelenbeli – privációs – hogylétéről kialakított *phantazma* a jelen állapotot, az egészség *eidosza* pedig a jövőt (a gyógyult állapotot) reprezentálja. A megfontolás (*buleuszisz*) az a mérlegelési folyamat, amelyben az orvos ezt a két létállapotot – a jelenlegit és a jövőbelit – mintegy kongruenciára hozza:

A gondolkodóképesség [...] a lélekben lévő képzetek vagy gondolatok segítségével – mintegy látván őket – mérlegel, és megfontolja a jövőbeli dolgokat a jelenbeliekhez viszonyítva. És amikor megállapítja, hogy ott kellemes vagy fájdalmas {*hédü é lüperon*} várja, akkor ebben igyekszik elkerülni vagy elérni {*pheugei é diókei*} – és általában véve így jár el a cselekvésben (De anima III 7. 431 b 7).

A „kellemes vagy fájdalmas” persze a pozitív vagy negatív kimenetel olyan tágan értelmezett megjelöléseként értendő, hogy – orvosi példánk esetében – a helyes vagy helytelen kezelés

eredményének képzete is beleférjen. Esetünkben „a jövőbeli kellemes”, amelyet az orvos elérni igyekszik: a sikeres gyógyítás; „a jövőbeli fájdalmas”, amelyet elkerülni igyekszik: a félrekezelés. Az „ebben” (*entautha*) a beteg jelenbeli – privációs – hogylétéről kialakított *phantasma*, amelybe az orvos – mérlegelés és megfontolás útján – mintegy „belegondolja” terápiás eljárását.

A céloknak és eszközöknek ez az egymásba ágyazott szekvenciája így írható fel:

Első szint célja: egészség – eszköze: az alapminőségek egyensúlya;

Második szint célja: az alapminőségek egyensúlya – eszköze: az egyensúly létrehozása;

Harmadik szint célja: az egyensúly létrehozása – eszköze: a hiányos minőség kipótlása;

Negyedik szint célja: a hiányos minőség kipótlása – eszköze: egy bizonyos művelet, pl. a beteg testének ledörzsölése fölmelegítés céljából (1132 b 26).

3.3 A megfontolás (buleuszisz)

Tekintettel a célok és eszközök imént látott egymásba ágyazottságára – ahol minden cselekvés a fölötte lévőnek eszközeként, az alatta lévőnek céljaként adott – könnyen belátható, hogy valójában nem léteznek sem merő, eszköz nélküli célképzetek, sem merő, cél nélkül való eszközképzetek. Az az imént idézett arisztotelészi gondolat, hogy az *orexisz a célra irányuló törekvés* (*De anima* III 10. 433 a 15), a *buleuszisz* pedig *az eszközökre vonatkozó megfontolás* (*NE* III 5. 1112 b 11), úgy értendő, hogy az *orexisz végső soron* a legfőbb emberi jóra, mint célra irányuló törekvés (amely legfőbb jó már nem eszköze valamiféle fölötte állónak), és a *buleuszisz végső soron* az adott cselekvés végső (*eszkhaton*) eszközére irányuló megfontolás (amely eszköz már nem célja valamiféle alatta állónak).

Ennek a gondolatnak konzekvenciái vannak a megfontolás tárgyának (*buleuton*) mivoltát illetően. A törekvés és a megfontolás tárgyainak egymásba ágyazottsága ugyanis olyan modellt mutat, amely a *diairesziszre* emlékeztet.

Platón a diairetikus definíció eljárásának illusztrálására a horgászat fogalmát határozza meg (*A szofista* 219-221). A mesterségnek mint summum genusnak egymásra következő dichotomikus felosztásai révén azt az eredményt kapjuk, hogy a horgászat: 1. mesterség, 2. szerző mesterség, 3. kézrekerítő mesterség, 4. vadászat útján kézrekerítő mesterség, 5. állatok vadászata, 6. úszó állatok vadászata, 7. víz alatt élő állatok vadászata, 8. sebző vadászat (szemben a halászhálót használóval), 9. horog segítségével történő sebzés, 10. a halat horoggal a szájnyílásán sebző eljárás (szemben a szigonyozással).

Könnyen belátható, hogy ebben a diairetikus modellben (a) az ú.n. „közbülső általánosságú fogalmak” (2-9) mindegyike olyan, hogy a fölötte állónak speciese, az alatta állónak pedig genusa; (b) az *infima speciesnek mint eidosznak az eidetikus tartalmában bennefoglaltatik az összes fölötte álló genus pontosan egy-egy speciesének a tartalma.*

Az imént látott orvosi kezelés *buleuton*-jainak sorozata a következő diaireszisz formájában írható föl:

Az orvosi tevékenység célja: az egészség.

Az egészséget vagy megőrizni, vagy helyreállítani kell.

A helyreállítandó egészség állapota (vagyis a betegség jelenléte) vagy sérülésként, vagy a minőségek egyensúlyának megbomlásaként adott.

Az egyensúly megbomlása vagy a száraz/nedves, vagy a hideg/meleg területén jelentkezik.

A hideg/meleg területén vagy a hideg hiányaként, vagy a meleg hiányaként.

A meleg hiányállapota vagy a hideg elvonásával, vagy a meleg pótlásával kezelhető.

A meleg pótlása úgy történik, hogy vagy meleg anyagot juttatunk a szervezetbe, vagy mechanikai eszközt (például ledörzsölést) alkalmazunk.

Látható, hogy a végső *buleuton* (a beteg ledörzsölése) nem valamiféle csupasz eszköz, amelyet fogalmilag olyan éles határ választ el a céljától, mint egy szerszámot a megmunkálendő munkadarabtól. A *buleuton*: egymásba ágyazott célok és eszközök képzetét tartalmazó komplett technikai (vagy etikai-politikai) cselekvési paradigma. Példánkban: a beteget melegítés céljából kell ledörzsölni; a melegítést a hiányzó minőség pótlása végett kell alkalmazni; a hiányzó minőséget az egyensúly létrehozása végett kell pótolni; az egyensúlyt az alapminőségek egyensúlyi állapotának elérése végett kell beállítani; az alapminőségek egyensúlyát az egészség létrehozása végett kell helyreállítani.

A terápiás ledörzsölés megjelenési formájában azonos lehet azzal, ahogy egy birkózót az edzője ledörzsöl izmai lazítása végett. De a kétféle ledörzsölés, mint megfontolás tárgya (*buleuton*) különbözik egymástól, mert más célból – azaz más cselekvési paradigmába ágyazottan – történik az egyik, mint a másik.

A mesterember a megfontolást lépésről lépésre haladva folytatja,

mindaddig, amíg elérkezik a legelső okig, amely a rátalálás sorrendjét tekintve a legutolsó (III 5. 1112 b 18).

A mesterségbeli megfontolás kritériumául az az eidosz szolgál, amelyet a mesterember fizikai entitásként éppen létrehoz.

A morális cselekvésnek azonban van egy olyan vonása, amely élesen megkülönbözteti a mesterségbeli alkotó tevékenységtől:

Néha nehéz eldönteni, hogy mit kell választanunk és minek a fejében, mit kell elviselnünk és mivégett, de még nehezebb állhatatosan kitartanunk amellet, amit helyesnek ismertünk föl, hiszen amire számíthatunk, az többnyire fájdalmas, amire meg kényszerítenek, az sokszor igen gyalázatos dolog (III 1. 1110 a 29).

Ez a fajta döntés, választás és állhatatos kitartás a cselekvő karakteréből (*éthosz*) következik. Így az etikai cselekvés területén a megfontolást végző gondolkodás (*dianoia*) mellett a karakter is szerepet játszik a cselekvés paradigmájának képzetként való megalkotásában és fizikai megvalósításában.

Hiszen helyes cselekvés *{eupraxia}* és ennek az ellentéte gondolkodás és karakter nélkül a cselekvés területén nem létezik (VI 2. 1139 a 33).

A gondolkodás és a karakter együttműködése a cselekvés mentális előkészítésében – ezt az összetett működést nevezi Arisztotelész proaireszisznek:

A cselekvés princípiuma a proaireszisz. Ebből ered a mozgás, de nem ez a végcélja. A proaireszisz princípiuma meg a törekvés és a célt felmutató gondolat *{logosz ho heneka tinosz}*. Ezért sem ész és gondolkodás nélkül, sem karakterbeli habitus nélkül nem létezik a proaireszisz (VI 2. 1139 a 31).

4. A proaireszisz

4.1 A proaireó ige jelentése a Kr. e. 5. században

A *proaireó* ige – nyelvi forrásaink tanúsága szerint – a Kr. e. 5. század előtt nem fordul elő. Először Arisztophanész (450-385), Thuküdidész (460-400) és Platón (427-347) írásaiban találkozunk az igével.

Arisztophanész, Nők ünnepe 419. [kamrájukból] árpalisztet, olajat stb. elővevő nőknek *{proairuszaisz}*

Thuküdidész 8. 90 A bástyák közé roppant raktárépületet emeltek ... Ezt ők tartották ellenőrzésük alatt, mindenkit kényszerítettek, hogy itt helyezze el a birtokában lévő vagy hozzá érkezett gabonát, s innen vegye ki, amit el akar adni *{ton sziton ... enteuthen proairuntasz pólein}*.

Platón, Parm. 143 c [tézis: a Különbözőség sem az Eggyel, sem a Léttel nem azonos] Nos hát, ha kiemeljük *{proelómetha}* közülük akár – ha tetszik – a Léteket és a Különbözőséget, akár a Léteket és az Egyet, akár az Egyet és a Különbözőséget, nemde mindegyik kiemelés esetén *{en hekaszté té proaireszei}* olyanokat emelünk ki *{proairumetha}*, melyeket jogosan hívunk „mindkettőnek”?

Platón. Lüszisz 206 e Némelyek a vetkőzőhelyiség sarkában páros-páratlanoztak egy csomó kockával, amelyeket kosárákból húztak elő {*ek phormiszskón tinón proairumenoî*}.

Platón Államférfi 292 b Úgy hiszem, azt mondtuk, hogy a királyi uralom a tudományok körébe tartozik. – Igen. – De nem valamennyinek a körébe, hanem a többiek közül kiemeltük {*ek tón allón proeilometha*}, mint megítélő és parancsoló művészetet.

Az ige jelentése láthatólag ez: 'egy adott készletből elővenni, kiemelni', illetve – mediális akcióban – „önerejéből, vagy önmaga számára kiválasztani valamiből valamit”. Fontos, hogy a kontextus mindig kijelöli azt a készletet, *amelyből* (*enteuthen*, vagy *ek*, vagy egyszerű genitivus) a kiemelés történik.

4.2 A proaireszisz értelmezése

Mint láttuk, a buleszisz technikai jellegű gondolkodási művelet, amelynek során megfontolom, hogy az adott körülmények között az adott cél érdekében mi (minden) az, amit az ember *lege artis* megtehet, mint hatalmában álló (*eph' hémin*) tettet.

A proaireszisz ellenben személyre szabott etikai jellegű gondolkodási művelet: kiválasztom a buleutonok, mint komplett cselekvési paradigmák készletéből azt a legjobbat, amelyet én, aki ilyen és ilyen karakterű ember vagyok, meg tudok tenni az adott körülmények között.

A proaireszisz értelmezését nehezíti két körülmény, amely Arisztotelész sajátos előadásmódjából fakad: (1) a buleszisz esetében kizárólag technikai példákat alkalmaz (orvoslás, hajózás), egyetlen etikai bulesziszt⁴ sem említ. (2) A proairesziszre vonatkozóan pedig egyszerűen nem is ad példát.

Ez az eljárása azért félrevezető, mert a mesterségbeli proairesziszből – ha van ilyen – ennek a fogalomnak éppen az erénnyel való szoros összefüggése, a karakterfüggőség szükségképpen hiányzik. A mesterember mesterségbeli tevékenységének és jellemének egymáshoz való viszonya ugyanis nem témája az arisztotelészi elméletnek.

⁴ Etikai bulesziszszal találkozunk például Platón *Kritón* c. dialógusában: a címszereplő azt a buleutont dolgozza ki érveiben, hogy Szókratésznek emigrálnia kell ahelyett, hogy belenyugodna a halálos ítéletbe, Szókratész buleutonja ellenben az, hogy alá kell vetnie magát az athéni törvényeknek. A dialógusban ilyen értelemben van jelen a *buleuszthai* kifejezés. „Fontold hát meg, de már nem is a megfontolásnak van itt az ideje, hanem annak, hogy már meg is fontoldad legyen” (*buleu, mallon de ude buleuszthai eti hóra, alla bebuleuszthai*) – mondja Kritón Szókratésznek (46 a 4-5).

Több jel mutat egyébként arra, hogy a mesterség területén a proaireszisznek nincs is szerepe: itt a megfontolás végpontja az, ami egyben a cselekvés kezdőpontja:

És ha úgy látja az ember {*phainomenu*}, hogy többféle módon <valósítható meg a cél>, akkor azt keresi, hogy melyik módon valósulhat meg {*gineszthai*} a legkönnyebben és legjobban.

Ha egy mód van csupán a végrehajtására, akkor az érdeklő [a végrehajtani szándékozót], hogy ezen a módon miképp ér cél, s viszont ehhez milyen úton juthat el, mindaddig, amíg elérkezik a legelső okig, amely a rátalálás sorrendjét tekintve a legutolsó (NE III 5. 1112 b 16-19).

Az pedig, ami az analízis [t.i. a megfontolás] során a végső, a létrejövés {*geneszisz*} folyamatában az első (NE III 5. 1112 b 23).

Ezek a szövegek egyértelműen olyan tevékenységek mentális előkészítéséről szólnak, ahol a megfontolást közvetlenül az externális tevékenység követi. Figyeljünk föl arra, hogy az itt leírt gondolkodási folyamatban „ha úgy látja az ember, hogy többféle módon valósítható meg a cél”, akkor sem proairesziszt alkalmaz, hanem „azt keresi, hogy melyik módon valósulhat meg a legkönnyebben és legjobban” – azaz további megfontolásokat tesz.

Ezekben az idézetekben bizonyosan mesterségbeli tevékenységek előkészítéséről van szó. Erre utal a *gineszthai* és a *geneszisz* kifejezések alkalmazása a tevékenységek produktumaival kapcsolatban. Ezeket a terminusokat Arisztotelész a *praxisz*-szal és a *praktonnal* kapcsolatban nem használja; a techné az, ami „a keletkező dolog princípiuma és eidosza” (*arkhé kai eidosz tu ginomenu*, De gen. an. II 1. 735 a 2), a techné az, ami „a keletkezéssel kapcsolatos” (*peri tén geneszin*, Anal. Post. II 19. 100 a 8; Meta I 1. 981 b 26).

Ha a morális cselekvésben megnyilvánuló proairesziszt kívánjuk értelmezni, meg kell elégednünk azzal, ha rekonstruálni tudunk egy koherens, működő, és az arisztotelészi állításokkal kompatibilis modellt.

Az elemzés kiindulópontjául a következő szöveget választom:

A megfontolás tárgya {*buleuton*} és a proaireszisz tárgya {*proaireton*} ugyanaz, azzal a különbséggel, hogy a proaireton már meghatározott {*aphóriszmenon*}: a megfontolásból kiválasztott {*ek tész bulész prokrithen*} ugyanis az, ami proaireton.

Mert a „hogyan cselekedjem” kérdéssel kapcsolatos kutatást az ember abbahagyja, mihelyt a princípiumot visszavezette önmagára, mégpedig önmagának a vezető lélekrészére {*hégumenon*}; ez a lélekrész az, amelyik a proairesziszt végzi {*proairumenon*}.

Világos ez azokból az ósrégi alkotmányformákból is, amelyeket Homérosz ad elő: a királyok kihirdetik a népnek proairesziszüket {*ha proelointo*}.

Mivel a proaireton olyan rajtunk álló dolog, amely megfontolás és törekvés tárgya {*ontosz de tu proairetu buleutu orektu tón eph' hémin*}, a proaireszisz nem egyéb, mint a rajtunk álló dologra való megfontoló

törekvés {buleutiké orexisz}. Hiszen választani a megfontolásból választunk, törekedni a megfontolás szerint törekszünk {*ek tu buleuszaszthai krinantesz oregometha kata tén buleuszín*} (NE III 5. 1113 a 2).

A megfontolás tárgya {buleuton} és a proaireszisz tárgya {proaireton} ugyanaz – Korábban bemutatott értelmezésem szerint a buleton: komplett cselekvési paradigma, eszközképzetekkel fölszerelt célképzet. Az az állítás, hogy a buleton és a proaireton ugyanaz, úgy értendő, hogy tartalmukban nem különböznek. Mindkettő: cselekvési paradigma, az eupraxia lehetséges modellje.

azzal a különbséggel, hogy a proaireton már meghatározott {aphóriszmenon} – ha tartalmukban nem is, ám státuszukban különböznek: a proaireton egy kitüntetett buleton. Kitüntetett voltára vonatkozik a 'meghatározott' jelző. A buleton (vagy a buletonok készletének egyik darabja) válik proairetonná azáltal, hogy meghatározást nyer. Hogy ez a meghatározottság miben áll, azt a következő tagmondatból fogjuk megtudni.

a megfontolásból kiválasztott {ek tész bulész prokrithen} ugyanis az, ami proaireton. – A kitüntetett buleton azáltal válik meghatározottá, azaz kiemeltté (*proaireton*), hogy a megfontolásból ki lesz választva. Mint majd a következő mondatból megtudjuk, a megfontolás mint tevékenység: a „hogyan cselekedjem” kérdéssel kapcsolatos kutatás. Ez a kutatás hozza létre a buleutont, vagy a buletonok készletét. Ezért „a megfontolásból kiválasztott” úgy értendő, hogy 'a megfontolás során létrejött buletonok közül kiválasztott, a preferált buleton'.

Felvetődik a kérdés: melyik az a fakultásunk, amely kiválasztja a buletonok egyikét, és választása révén proairetonná teszi. Erre a kérdésre a következő mondatban kapunk választ.

Mert a „hogyan cselekedjem” kérdéssel kapcsolatos kutatást az ember abbahagyja, mielőtt a princípiumot visszavezette {anagagé} önmagára, mégpedig önmagának a vezető lélekrészére {hégumenon}; ez a lélekrész az, amelyik a proairesziszt végzi {proairumenon}. – A 'visszavezetni' (*anagein*) igének ugyanezzel a használatával találkozunk a *Politikában* (IV 4. 1292 a 25): a demokráciában a népgyűlési határozatok bírnak szuverén érvényességgel, és nem a törvény, ugyanis ebben az államformában a népvezérek „mindent a népre vezetnek vissza” (*panta anagontes eisz ton démon*) abban az értelemben, hogy minden kérdést a népgyűlés elé terjesztenek, amely azután határozatot hoz ezekben az ügyekben.

A népgyűlési határozat és a proaireszisz párhuzama az etikában is megjelenik (NE VI 8. 1141 b 21-28): az államtudomány területén a népgyűlési határozat (*pszéphiszma*) az, ami a politikai cselekvés megvalósítandó tárgya (*prakton*). A népgyűlési határozat (amely egy tanácskozás {*buleuszthai*} végeredménye) ugyanúgy tartalmazza a végrehajtandó cselekvés mintázatának leírását, ahogy a proaireton – mint kitüntetett buleuton – tartalmazza az adott helyzetben megvalósítandó eupraxia komplett paradigmáját. Másutt (Metafizika E 1. 1025 b 24) Arisztotelész ki is jelenti: *a prakton és a proaireton ugyanaz*.

Ahogy a demokráciában a nép, a királyságban az uralkodó a szuverén, ugyanúgy az emberi lélekben a vezető lélekrész (*hégumenon*) a szuverén: az orexisz és a buleszisz által elébe terjesztett buleutonokból ő alkotja meg a proairesziszt. A VI. könyvben olvassuk majd, hogy ez pontosan hogyan értendő:

Mármost a helyes proairesziszt az erény [az okosság] alkotja meg {*poiei*} (VI 13. 1144 a 20).

Világos ez azokból az ósrégi alkotmányformákból is, amelyeket Homérosz ad elő: a királyok kihirdetik a népnek proairesziszüket (*ha proelointo*). – Ha példát keresünk erre az eljárásra, mindjárt az *Iliasz* első énekének Krüszeisz-epizódjában találunk. A dögvész elhárítása ügyében összehívott gyűlésben a „hogyan cselekedjünk” kérdésre vonatkozóan két buleuton fogalmazódik meg: Akhilleusz szerint Apollón bizonyos elmaradt áldozatok miatt áll bosszút, tehát áldozatokkal kell őt kiengesztelni (II. 1. 62-68). Kalkhasz szerint viszont Krüszeiszt kell visszaadni apjának (93-100). A két buleuton közül Agamemnón kiemeli a másodikat – ez a kiemelés a buleutont proairetonná teszi – és kihirdeti proairesziszét:

[A lányt] visszaadom önként, ha ez így igazán jobb,
mert hisz népem egészségét akarom s nem a vesztét (116-7).

Mivel a proaireton olyan rajtunk álló dolog, amelyet megfontoltunk és amire törekszünk {*ontosz de tu proairetu buleutu orektu tón eph' hémin*}, a proaireszisz nem egyéb, mint a rajtunk álló dologra való megfontoló törekvés {*buleutiké orexisz*}. – Ez a leírás – ha definícióként értelmezzük – hiányos. Éppen az az elem hiányzik belőle, amelyről Arisztotelész az előző mondatokban beszélt: a proaireszisz, mint aktus a hégumenonnak (közelebbről: a *phronészisz*nak, v.ö. VI 13. 1144 a 20) az a tette, hogy a buleutonok készletéből kiemeli (*prokrinei, proairei*) az egyiket, és szuverén módon kihirdeti, mint az adott helyzetben megvalósítandó cselekvési paradigmát.

Ám Arisztotelésznek nem ez az utolsó szava a proaireszisz mibenlétéről. A VI. könyvben, ahol a proaireszisz noétikus természetét vizsgálja, két újabb leírást ad:

A helyes cselekvés {eupraxia}: cél, a törekvés pedig erre irányul. Ezért a proaireszisz: törekvő ész {orektikosz nusz} vagy gondolkodó törekvés {orexisz dianoétiké}, és a cselekvés princípiuma az ember (VI 2. 1139 b 3).

Feltevésém szerint a proairesziszről mint megfontoló törekvésről adott hiányos leírás abban a körülményben leli magyarázatát, hogy a jelen fejezet (III 5.), amelyben olvasható, a *megfontolás* mibenlétével foglalkozik. Gondolatmenetének első részében Arisztotelész azt mutatja meg, mi mindenre nem vonatkozhat megfontolás (1112 a 18-28), majd megállapítja: megfontolni azt szoktuk, aminek a megtétele rajtunk áll (*eph' hémin*, 1112 a 30), de aminek a megvalósulása nem mindig ugyanúgy megy végbe (1112 b 2). Innen áttér a megfontolásnak a mesterségbeli tevékenységben betöltött szerepére (1112 b 5 – 10). Ehhez kapcsolódva röviden bemutatja az eszközökre vonatkozó megfontolásnak, mint kutatásnak a működését (1112 b 11-24). A következőkben – egyelőre hangsúlytalanul, de észrevehetően – a praxisz felé fordul a figyelme (a *prattein* kifejezés először az 1112 b 27. sorban jelenik meg), majd új témába fog:

Úgy tetszik, mint mondtuk, hogy a cselekvések (*tón praxeón*) princípiuma az ember. A megfontolás az ő cselekvései tárgyaira (*prakton*) vonatkozik. A cselekvések pedig mindig más dolgok céljából történnek. A megfontolás tárgya {*buleuton*} ugyanis nem a cél {*telosz*}, hanem amik a célhoz vezetnek {*ta prosz ta telé*} (1112 b 31).

Megfogalmazását tekintve ennek az idézetnek a második mondata – amely szerint a megfontolás a *praktonra* vonatkozik – ugyancsak félrevezető lehet, ha szövegkörnyezetéből kiemelve úgy értenénk, hogy „a *praktonra* és csak a *praktonra* vonatkozik”: hiszen az imént láttuk, hogy a megfontolásnak a mesterségek területén is megvan a maga funkciója. Ám Arisztotelész itt nyilván azt akarja közölni, hogy a *praxisz területén* a megfontolás a *praktonra* vonatkozik. A gondolat centrumában egyébként a mesterség eszközeinek és a cselekvés eszközeinek a megkülönböztetése áll. A mesterség eszközei: szerszámok (*organa* 1112 b 28), a cselekvés eszközei: cselekvések. A praxisz területén tehát a *buleuton*: maga a cselekvés.

Ezután tér rá a *buleuton* és a *proaireton* viszonyának már ismert elemzésére. Miután a most értelmezett mondat („Mivel a *proaireton* olyan rajtunk álló dolog stb.”) a megfontolásról és annak tárgyáról adott diszkusszió szövegkörnyezetébe ágyazódik bele, ezért a következő értelmező parafrázisát javaslom:

Mivel – a megfontolás szempontjából vizsgálva a kérdést – a proaireton olyan rajtunk álló dolog, amely megfontolás tárgya és törekvés tárgya, ezért – ebből a szempontból – voltaképpen a proaireszisz sem egyéb, mint egyfajta megfontolás: megfontoló törekvés rajtunk álló dolgokra.

Vagyis Arisztotelész a megfontolást fejtegetve ebben a gondolatmenetben abból a korlátozott szempontból tárgyalja a proairesziszt, amennyiben annak a megfontoláshoz van köze. (Ahogy majd a dianoétikus fakultásokat elemezve abból a szempontból fogja tárgyalni, amennyiben a noésziszhöz van köze: *orektikosz nusz, orexisz dianoétiké*).

megfontoló törekvés {buleutiké orexisz} – Szabó Miklós magyar fordításában „megfontolt törekvés” áll, ami azért félrevezető, mert vagy úgy érthető, hogy ’olyan törekvés, amelyet megfontoltunk’, vagy úgy, hogy ’körültekintően működő törekvés’. Egyik sem felel meg az arisztotelészi kifejezés jelentésének, amelyet az etika VI. könyve a megfontolás és a törekvés párhuzamos működéseként, mégpedig egyazon célra irányuló párhuzamos működéseként ír le:

Ami a gondolkodásban {*dianoia*} az állítás és tagadás, az a törekvésben a valaminek elérésére vagy elkerülésére irányuló impulzus {*dióxisz kai phügé*}. Mivel ... a proaireszisz: megfontoló törekvés {*orexisz buleutiké*}, ezért a gondolatnak {*logosz*} igaznak, a törekvésnek meg helyesnek kell lennie, ha a proaireszisz <erkölcsileg> jó {*szpudaiosz*}. Ilyenkor az, amire vonatkozóan <a logosz> igenlő állítást tesz, azonos azzal, aminek elérésére irányul <a törekvés> {*ton men phanai, tén de diókein*} (VI 2. 1139 a 20).

Hiszen választani a megfontolásból választunk, törekedni a megfontolás szerint törekszünk (*ek tu buleuszaszthai gar krinantesz oregometha kata tén buleuszin*) – A mondat az iménti gondolatot folytatja. Ezt a parafrázisát javaslom:

Abból is látszik, hogy a proaireszisz – amelynek elemzéséhez az imént a megfontolás mellett a kiválasztás (prokrinein) és a törekvés motívumát használtuk – milyen szoros összefüggésben áll a megfontolással, hogy a választás (krinein) is a megfontolásból történik (v. ö. ek tész bulész prokrithen), és a törekedni is a megfontolás szerint törekszünk (v. ö. buleutiké orexisz). (Ezt a mondatot a hagyomány alapján másként szokás fordítani. Ennek az okát a Függelék II. részében vizsgálom.)

Térjünk most át a vezető lélekrésznek (*hégumenon*) a proaireszisz működésében betöltött szerepére.

A cselekvés esetében ez az értelmes lélek egyike, a mérlegelő lélekrész (*logisztikon*):

Korábban elmondtuk, hogy két része van a léleknek: az értelmes {*logon ekhon*} és az értelem nélkül való {*alogon*}. Most ugyanilyen módon kell felosztanunk az értelmes részt. Állítsuk föl azt a tételt {*hüpokeiszthó*}, hogy értelmes rész kettő van: az egyikkel azokról a dolgokról elmélkedünk, amelyeknek a princípiumai nem teszik lehetővé, hogy e dolgok másként is lehessenek, a másikkal azokról, amelyek lehetnek másként.

A generikusan különböző dolgoknak megfelelően ugyanis az <értelmes> lélek mindkét része természetből fogva generikusan különböző, ha egyszer a megismerés képessége {*gnószisz*} <a tárgyukhoz való> hasonlóság és <a velük való> rokonság alapján van meg bennük. Nevezzük az egyiket a tudással/megismeréssel foglalkozónak {*episztémikon*}, a másikat mérlegelőnek {*logisztikon*}. Megfontolni {*buleueszthai*} és mérlegelni {*logizeszthai*} ugyanis ugyanaz, és senki sem tesz megfontolásokat olyan dolgokkal kapcsolatban, amelyek nem lehetnek másként. Így a mérlegelő az értelmes lélek egyik része (NE VI 2. 1139 a 1-14)

A mérlegelő lélekrész a proairesziszt működtető (*proairumenon*) része a léleknek. Ez úgy értendő, hogy a mérlegelő lélekrész „hirdeti ki” – a homéroszi királyok módján –, hogy *cselekvéstechnikai szempontból* az adott helyzetben, *etikai szempontból* pedig a cselekvő karakterének megfelelően melyik komplett cselekvési paradigmára (*buleuton*) esett a választása.

Hogyan állapítja meg a mérlegelő lélek, hogy melyik cselekvési paradigma felel meg e két kritériumnak? Ezt a funkciót a mérlegelő lélekrész erénye, az okosság (*phronészisz*) tölti be.

Mármost a helyes proairesziszt az erény [= az okosság] alkotja meg (NE VI 13. 1144 a 20).

Az okosság: az ember számára jó és rossz dolgokra vonatkozó, igaz értelemmel párosult, a cselekvéssel kapcsolatos habitus (*aléthusz meta logu hexisz praktiké*) (NE VI 5. 1140 b 4).

Az okosságot Arisztotelész így nevezi: „a lélek szeme” (*omma tész pszükhész* 1144 a 29). Ez nem költői metafora, hanem szó szerint értendő. Az okosság ugyanis az egyes, konkrét cselekvések összetett képzeteinek individuális elemeire, a „végső” (*eszkhaton*) elemekre vonatkozik. (Ezek abban az értelemben végsők, hogy utánuk már a cselekvés végrehajtása következik.) Mármost az ilyen individuális elemekre

nem tudás vonatkozik, hanem észlelés – de nem a sajátos érzettárgyak észlelése, hanem az olyan jellegű, amellyel például azt észleljük, hogy a matematikai idomok között a végső a háromszög (NE VI 9. 1142 a 27).

Ez a fajta észlelés a közös érzék (egyik) tevékenysége, amelyet Arisztotelész más műveiben is gyakran a látás és látszás igéivel fejez ki: a közös érzék lát, szemlél (*horan, théorein*) valamit, tárgya pedig látszik (*phaineszthai*) a számára. Ebben az értelemben beszél arról, hogy

a gondolkodóképesség {*noétikon*} a formákat {*eidé*} a képzetekben {*en toisz phantaszmazsi*} gondolja {*noei*}, és minthogy ezekben van számára meghatározva az, amire törekszik, meg amit elkerül {*to dióktion kai pheukton*}, az érzékeléstől függetlenül is, amikor képzeteivel foglalkozik, mozgásba jön. ... Némelykor azonban a lélekben lévő képzetek vagy gondolatok segítségével – mintegy látván őket

{hószper horón} – mérlegel és megfontolja *{logizetai kai buleuetai}* a jövőbeli dolgokat a jelenbeliekhez viszonyítva *{ta mellonta prosz ta paronta}* (De anima III 7. 431 b 1)⁵

4.3 A proaireszisz jelentésének aspektusai

Figyeljük meg a proaireszisz kifejezés használatát a következő szöveghelyeken:

(1) Minden cselekvésben és proairesziszben *{en hapaszé praxei kai proaireszei}* a végcél <az, ami jó>, hiszen minden egyebet evégett tesznek meg (I 5. 1097 a 21).

(2) A proaireszisz önkéntes *{hekuszion}* ugyan, de nem azonos vele [t.i. az önkéntes tettel]; az önkéntes terjedelme nagyobb (III 4. 1111 b 6).

⁵ További példák az okosságra, mint etikailag releváns motívumok észlelésére:

Periklészt és a hozzá hasonló embereket azért tartjuk okosoknak, mert képesek meglátni *{theórein}*, mi jó sajátmaguk és embertársaik számára. Ilyennek gondoljuk a családfőt *{oikonomikosz}* és az államférfit (NE VI 5. 1140 b 7).

A cselekvés tárgyának *{to prakton}* ugyanis a célja az, ami e tárgy princípiuma. Ám akit megront az élvezet vagy a fájdalom, az nyomban megszűnik látni a princípiumot *{tó de diephtharmenó ... u phainetai hé arkhé}*, <megszűnik látni,> hogy mindent evégett és emiatt kell választanunk *{haireiszthai}* és cselekednünk. A hitványság ugyanis a princípium megrontója (NE VI 5. 1140 b 16).

Az okosság ugyanis abban áll, hogy ki-ki helyesen szemléli *{eu theorun}* az őt illető egyedi <mozzanatokat>. Az ilyen természetű dolgokat éppen ezért az egyes emberre bizzuk (NE VI 6. 1141 a 21).

Ennélfogva a tapasztalt, öreg és okos emberek bizonyítás nélkül előadott kijelentéseire és véleményeire éppúgy hallgatnunk kell, mint a bizonyításokra: minthogy a tapasztalat megélesítette a szemüket, jól látnak *{horószin orthósz}* (NE VI 12. 1143 b 11).

Ez <t.i. a morális cselekvés célja> másnak, mint az erkölcsileg jó embernek nem látható *{u phainetai}*. A hitványság *{mokhthéria}* eltorzítja ugyanis, és hamisságba visz *{diapszeudeszthai}* a cselekvési princípiumok tekintetében. Ennélfogva világos, hogy lehetetlen okosnak lennie annak, aki erkölcsileg nem jó (NE VI 13. 1144 a 34).

(3) Akik a proairesziszt vágnak, indulatnak, kívánságnak, vagy valamiféle véleménynek mondják, nem beszélnek helyesen (III 4. 1111 b 10)

(4) A proaireszisz: a rajtuk álló dolgokra való megfontoló törekvés (III 5. 1113 a 9).

(5) A vélemények között aszerint szoktunk különbséget tenni, hogy hamisak-e vagy igazak, nem pedig aszerint, hogy rosszak-e vagy jók; a proaireszisz ez utóbbi szempont szerint minősül (III 4. 1111 b 33).

(6) [Az ember akkor cselekszik erényesen,] ha proairesziszt alkalmazva {*proairumenosz*}, mégpedig magukkal a megteendő dolgokkal adekvát proairesziszt alkalmazva {*proairumenosz di' auta*} cselekszik (II 3. 1105 a 31).

Az (1) és (2) mondatban a proaireszisz láthatóan egy *aktusnak* a megnevezése. A (3) és (4) mondatban a proaireszisz egyfajta *fakultása* a léleknek, amely más fakultásokkal lesz összehasonlítva. Az (5) mondatban a 'proaireszisz' kifejezés egy *aktus tartalmának* a megjelölésére szolgál, amint ez a párhuzamból is kitűnik: hiszen nyilván a vélemény esetében sem a vélekedés aktusa, vagy a vélekedés fakultása az, ami hamis vagy igaz, hanem az éppen adott vélekedés tartalma. A (6) mondatban a *proaireó* ige participiuma fordul elő kétszer: első előfordulásakor a *proairein* aktusára referál, második alkalommal az éppen adott *proairein* tartalmára.

Például Antigoné esetében három olyan mozzanat van, amely Antigoné proairesziszének mondható:

- (a) az *a lelki fakultás*, amelynek segítségével *döntést tud hozni* annak a morális kérdésnek a megfontolása során, hogy mi történjék Polüneikész holttestével;
- (b) *a döntés aktusa*, vagyis az a lépés, *hogyan dönt* ebben a kérdésben;
- (c) *a döntés tartalma*, vagyis *hogyan dönt*: hogy Kreón parancsával szembeszegülve elfogja temetni fivérét.

Ez a hármas aspektus nem ismeretlen Arisztotelész terminológiájában: az *aiszthészisz*, a *praxisz* és a *poiészisz* kifejezés is ugyanígy viselkedik.⁶

Etikai szempontból *a proaireszisz mint döntés tartalma* az elsőrendű: az ember morális minőségének az a mércéje, hogy erkölcsileg releváns helyzetekben milyen a proaireszisz:

Úgy látszik, ez [t.i. a proaireszisz] áll a legszorosabb kapcsolatban az erénnyel, és jobban kifejezi a jellemelek különbségét, mint a tettek (NE III 4. 1111 b 4).

⁶ *αἰσθησις* interdum a notione vel facultatis τοῦ αἰσθάνεσθαι transfertur (cf *ποίησις*, *πραξις* sim) ad ea quae sensibus percipiuntur. – Bonitz, *Index Arist.* 21 a 27.

„Jobban kifejezi a jellemelek különbségét” (*mallon krinein ta éthé*) – szó szerint: „jobban megkülönbözteti a jellemekeket”. Azért jobban, mert „erény szerinti történések” (*kata tasz aretasz ginomena*, 1104 a 29) megeshetnek véletlenül vagy tudatlanságból is; erényesnek egy tettet csak akkor minősíthetünk, ha cselekvője (1) tudatosan, (2) a megteendő dolgokkal adekvát proairesziszt alkalmazva (*proairumenosz di' auta*) és (3) eltökélten cselekszik (II 3. 1105 a 31).

Mivel a proaireszisz mint *döntés tartalma* az, amely karakterfüggő, egy adott karakter mindig *a döntési attitűdjével* jellemezhető. Mármost a proaireszisz 'döntési attitűd' értelemben – mégpedig morális és politikai döntési attitűd értelemben – nagyon is ismerős lehetett Arisztotelész egykorú olvasói és hallgatói számára, ugyanis az 5. századi Athén politikai rétorikájának egyik divatos kifejezése volt, amelyet talán Démoszthenész terjesztett el.

A hűtlen követség 27.4 Azért – s ez az ok sem kevésbé fontos, mint az első –, hogy emléketekbe idézve Aiszkhinész akkori politikai proaireszisztét, mikor még nem volt megvesztegetve, gondoljátok el, milyen óvatos volt akkor, mennyire nem bízott Philipposzban ...

A koszorú 12.3 Csakhogy ennek az egész pörnek olyan a proairesziszze, hogy ellenséghez illő kötekedésre ... igenis ad alkalmat, de ami a vádnak és panasznak előadott tárgyát illeti, méltó elégtételt venni azokért, már tudniillik, ha igazak volnának, nem ad alkalmat a városnak ...

u.o. 59.7 Azután meg, sok proairesziszze lévén a politikai szereplésnek, én éppen azt választottam, mely az egész hellénség ügyeivel kapcsolatos ...

u.o. 167.8 Megvallom, előbb gyanakodtam is rátok, hogy ígéreteikben megbízva, ti is az ő politikai proairesziszükhöz csatlakoztok.

u.o. 192.5 Nos, akkor a fenyegető veszély egyrészt a jövőben volt várható, másrészt meg már jelenvaló is volt: azok közepett bírálgasd hát az én működésem proaireszisztét, s ne eredményét rágalmazd.

u.o. 192.7 A siker az istenség elhatározásától függ: a tanácsadó gondolkodása csupán igyekvésének proairesziszében nyilatkozik meg.

u.o. 206.4 De íme, ezennel én kijelentem, hogy egyedül a tietek minden ilyen nagy proaireszisz, és éppen azt bizonygatom, hogy már énelöttem is olyan fennköltten gondolkodott a város.

u.o. 210.5 A mindennapi életre vonatkozó peres ügyekben ám döntsetek az egyénekre vonatkozó törvények és szokások szerint, de ha politikai ügyről van szó, abban őseitek proairesziszére tekintsetek;

u.o. 292.4 Pedig olyan embertől, aki azt szereti mondani, hogy folyvást hazája törvényein és alkotmányán öröködik, ... ha egyéb nem, az csak mindenesetre elvárható, hogy ugyanazon búsuljon, ugyanazon örvendezzen, amin honfitársai, s a közügyek intézésében ne a haza ellenségeinek proairesziszze mellé álljon.

u.o. 292.8 Nem, athéniak, ti nem ... az én proairesziszem miatt kezdtek a helléneknek segíteni.

u.o. 306.5 most pedig, mikor az ügyek más fordulatot vettek, legalább jó hírünk maradt meg csorbítatlanul, s hazánkat vagy proairesziszét nem gáncsolhatja senki sem, legföljebb a sorsot, hogy ily módon döntött ügyünkben.

u.o. 317.2 Különben, ha már ezt is ki kell mondanom: az én politikám, proairesziszével együtt jól megvizsgálva, magasztalt őseinkéhez hasonlónak ... fog bizonyulni, a tiéd ellenben szintén hasonlónak az ő izgága rágalmozóikéhoz.⁷

Látható, hogy valamennyi mondatban – *A koszorú* 206.4 és 317.2 kivételével, ahol a kifejezés az egyes helyzetekben hozott döntések tartalmára utal – a proaireszisz ’döntési attitűd’, ’az egyén vagy a közösség karakterére jellemző döntés alapján alkotott cselekvési paradigma’ értelemben használatos. Ezt vehette át Arisztotelész, és etikája szövegében ezért használhatja aggálytalanul a kifejezést többször már azt megelőzőleg is, hogy meghatározását adná: az erőteljesen politikai beállítottságú athéni közgondolkodás ismerős terminusát alkalmazza.⁸ Az már Arisztotelész saját teljesítménye, hogy a proairesziszet egy – szándéka szerint komplett – cselekvéstudományba építi bele, megjelölve azokat a pontokat, amelyek lélekfilozófiai és episztemológiai továbbgondolásra szorulnak.

4.4 A morális cselekvés pszichológiai ágensei

A morális cselekvés mentális előkészítésében két ágens vesz részt: a törekvő lélekrész (*orektikon*, NE I 13. 1102 b 30; *De anima* III 10. 433 b 11), és az értelmes lélekrész (*dianoia*, NE VI 10. 1142 b 12).

A törekvő lélekrész orexisze a célra, az értelmes rész buleuszisza az eszközökre vonatkozik.

Az ágensek funkciója így oszlik meg:

⁷ Gyomlay Gyula fordítása alapján.

⁸ A kifejezés elemzésére majd csak a III. könyv 4. fejezetében kerül sor. Ezt megelőzően a következő mondatokban fordul elő a proaireszisz, ill. igei alakja: 1094 a 1; 1095 a 14; 1097 a 21; 1102 a 13; 1105 a 31; 1106 a 3; 1107 a 1.

Ami a gondolkodásban *{dianoia}* az állítás és tagadás, az a törekvésben a valaminek elérésére vagy elkerülésére irányuló impulzus *{dióxisz kai phügé}* (NE VI 2. 1139 a 20).

A két ágens az erkölcsileg jó (*szpudaiosz*) emberben egymással összhangban működik:

Amire vonatkozóan a gondolat igenlő állítást tesz, azonos azzal, aminek elérésére vonatkozik a törekvés *{ton men phanai, tén de diókein}* (NE VI 2. 1139 a 25).

A morális cselekvésben működő törekvés nem nyers, irracionális orexisz, hiszen a „törekvő lélekrész”

valamiképpen részesül (*metekhei*) az értelemben, és engedelmeskedik neki (*peitharkhikon*) (NE I 13. 1102 b 30).

Mindkét lélekrészben található erények: a törekvő (az értelemben engedelmeskedő) lélekrészben a karakterbeli erények (*aretai éthikai*), az értelmes lélekrészben az értelmi erények, így az okosság (*phronészisz*) is (NE I 13. 1103 a 3).

A morális cselekvés előkészítésének három lépését (*orexisz, buleuszisz, proaireszisz*), és egyben az ember specifikus funkciójának (*to ergon tu anthrópu*, NE I 6. 1097 b 24) minősülő legfőbb jónak, az eudaimoniának az elérését ezek az erények intézik:

Az emberi funkció az okosság és a karakterbeli erény útján teljesül *{apoteleitai kata tén phronészin kai éthikén aretén}*: az erény megalkotja a helyes célt *{ton szkopon poiei orthon}*, az okosság pedig az eszközöket *{ta prosz tuton}* (NE VI 1144 a 6; v.ö.1145 a 2).

Ha összehasonlítjuk a *praxisz* és a *poiészisz* arisztotelészi modelljét, két olyan aszimmetriát találunk, amelyre Arisztotelész tudomásom szerint nem reflektál fennmaradt műveiben:

A *praxisz*-ből hiányzik az az elem, amely a *poiészisz* esetében a techné.

A *poiészisz*-ből hiányzik az az elem, amely a *praxisz* esetében a karakterbeli erény.

Az első állítással kapcsolatban azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy ami a *poiészisz*-ben a techné, az a *praxisz*-ban az okosság (*phronészisz*). Definíciójuk is ezt sugallja, hiszen

a techné: igaz értelemmel párosult alkotó habitus *{hexisz meta logu aléthusz poiétiké}*, ... amely arra vonatkozik, ami másként is lehetséges *{peri to endekhomenon allósz ekhein}* (NE VI 4. 1140 a 21).

Az okosság: igaz értelemmel párosult, a cselekvéssel kapcsolatos habitus *{hexisz aléthusz meta logu praktiké}*, amely az ember számára jó és rossz dolgokra vonatkozik *{peri ta anthrópó agatha kai kaka}* (NE VI 5. 1140 b 5).

Csakhogy amíg a techné önmagában teljes, önálló emberi tevékenység, amelynek fajtái vannak (orvosi, hajókormányosi mesterség, stb.), az okosságnak nincsenek fajtái, és nem önálló, önmagában teljes tevékenység, hanem a morális cselekvés racionális ágense.

Az a tény, hogy a *poiészisz* esetében nem ismerjük a karakterbeli erényeknek megfelelő elemet, azt eredményezi, hogy nem látjuk, miként működik a produktív emberi

tevékenységben az orexisz. Kétségtelen, hogy „minden mesterség ... valami jóra irányul” (NE I 1. 1094 a 1), de nem világos, hogy ez a „ráirányulás” a mesterember lelkében hogyan működik. Ez két okból problematikus: (1) Mivel minden önkéntes tevékenység esetében az orexisz ébreszti a mozgást azáltal, hogy a lélekben megjelenik az orekton phantaszmaja, és mivel a mesterember orexiszét nem tudjuk elhelyezni a jelen fogalmi sémában, ezért nem tudjuk a választ arra a kérdésre, hogy Arisztotelész szerint a mesterembert pontosan mi készíteti alkotásra. (2) A proaireszisz mindhárom meghatározásában jelen van az orexisz: *buleutiké orexisz* (1113 a 9; 1139 a 23), *orektikosz nusz* (1139 a 4), *orexisz dianoétiké (ibid.)*. Ezért ha nem tudható, miként működik az alkotó tevékenységben a törekvés, akkor az sem tudható, hogy vajon és miként működik a proaireszisz ezen a területen. (A korábbiakban már érveltem annak valószínűsége mellett, hogy a poiésziszban nem működik proaireszisz.)

Ezért megtévesztő Arisztotelésznek az az eljárása, hogy ha illusztrálja a buleuszisz működését, akkor kivétel nélkül technikai példákat ad: a kommentátorok ugyanis ezeket a *technikai* példákat továbbgondolva próbálják majd értelmezni az *etikai* proairesziszt. A technikai paradigma alkalmazása eredményezi a proaireszisz magyarázatának főtebb említett elszegényített, externális modelljét. Hiszen a mesterségbeli tevékenység valóban a fizikai világban megy végbe, mentális előkészítésének elemei úgyszólván elhanyagolhatóak: ha az építész lelkében jelen van az épület eidosza (azaz tudja, hogy miképpen kell felhasználnia a meglévő építőanyagokat), akkor máris nekiláthat externális tevékenységének. Nem kell olyan episztemológiai kérdéseket feszegetnie, hogy „vajon tényleg ház-e az, amit most építetek?”. Az ilyen töprengéseket Arisztotelész egyenesen megtiltja:

Nem lehetnek megfontolás tárgyai az egyedi tények sem, például az, hogy ez a dolog kenyér-e, vagy hogy úgy van-e megsütve, ahogy kell: ezek ugyanis az érzékelésre tartoznak. Ha minden lépést megfontolással illetnénk, a végtelenbe mennénk (NE III 5. 1112 b 34).

Ez konzisztens Arisztotelésznek azzal az állításával, hogy

egyetlen techné sem az egyedi eseteket vizsgálja (Rhet. I 2. 1356 b 29).

A morálisan cselekvő ellenben – aki „a lélek szemével”, az okossággal (NE VI 13. 1144 a 29) érzékeli az etikailag releváns egyedi tényeket – gyakran találkozhat olyan kérdéssel, hogy „vajon igazságos dolog-e az, ha ebben a cselekvési helyzetben ezt és ezt teszem?”. Az önkéntes és a kényszerű tettek elemzésében példaként említett cselekvő, akit a zsarnok a családtagjai halálával fenyegetve próbál egy hitvány tett végrehajtására rábírnival (NE III 1. 1110 a 4), nem kerülheti meg a dilemmát azzal, hogy helyzete egyedi lévén nem lehet tárgya megfontolásnak és proaireszisznek. Hiszen

minden megcselekedni való dolog {*prakton*} az egyedi és végső dolgok közé tartozik (NE VI 12. 1143 a 32).

Függelék: az arisztotelészi proaireszisz sztoicizáló értelmezése Aszpasziosz kommentárjában

Bemutatom Aszpasziosz (Kr. u. 2. sz.) kommentárjának azt a részletét, amely az arisztotelészi etika főntebb értelmezett gondolatmenetének (NE III 5. 1113 a 2 – 12) interpretációját tartalmazza.

Aszpasziosz (CAG 19.1 74.26-75.5)

[74.26-29] Amíg ugyanis megfontolásokat teszünk valamire nézve, addig bizonytalanok vagyunk {*aorisztumen*} vele kapcsolatban, de amikor kiválasztottuk (*proelómetha*), akkor meghatározzuk, hogy ez a teendő {*prakteon*}, és abbahagyjuk a megfontolást.

[74.29-32] Azt mondja: "Mert a 'hogyan cselekedjem' kérdéssel kapcsolatos kutatást az ember abbahagyja, mihelyt a cselekvés princípiumát visszavezette önmagára", azaz amikor úgy találja, hogy ő maga képes okává lenni <a cselekvésnek>, és rajta áll, hogy ezt megcselekedje. És nem csupán önmagára, hanem „önmagának a vezető elemére”, azaz az észre {*nusz*} vezeti vissza.

[74.32-34] Mihelyt ugyanis fölismeri {*noészé*}, hogy az a teendő, amit az ész megfontolt és választott {*ebuleuszato kai heileto*}, abbahagyja a mérlegeléssel együttműködő vizsgálódást {*szkepszisz szünexormószé tó logiszmó*} és a törekvést.

[74.34-75.1] Ennek példaként az ősi alkotmányformákat említi, amelyeket Homérosz ad elő: a királyok ugyanis nála úgy valósították meg {*pepoiéntai*} azokat <a tennivalókat, amelyekre> választásuk <eset> {*ha proelointo*}, hogy kihirdették a népnek.

[75.1-5] Arisztotelész láthatólag a királyokat a lélek mérlegelő és megfontoló részéhez hasonlítja, a népet pedig a törekvéshez. Mihelyt {*epeidan*} az ész – a példában ő a király – megfontolta a dolgot és jóváhagyta {*buleuszamenosz kai szünkatathemenosz*}, közli a törekvéssel – a példában ez a nép –, az pedig megszavazván elfogadja és együttműködik. A proaireszisz ilyesmi.

I.

A kommentár a cselekvés mentális előkészítésének a következő leírásait adja.

[74.26-29]

1. megfontolásokat teszünk valamire nézve, mert bizonytalanok vagyunk vele kapcsolatban;
2. kiválasztuk valamit (proairesziszt alkotunk, *proelómetha*), vagyis meghatározzuk, hogy ez a teendő és abbahagyjuk a megfontolást.

[74.29-32]

1. az ember kutatást végez a „hogyan cselekedjem” kérdéssel kapcsolatban;

2. visszavezeti a cselekvés princípiumát önnön vezető lélekrészére, az észre, és abbahagyja a kutatást.

[74.32-34]

1. mérlegeléssel együttműködő vizsgálódást végez, és törekvést fejt ki;
2. fölismervén, hogy az a teendő, amit az ész megfontolt és választott, abbahagyja a vizsgálódást és a törekvést.

[74.34-75.1]

1. A király proairesziszt alkot;
2. kihirdeti a népnek;
3. megvalósítja.

[75.1-5]

1. Az ész megfontolja a dolgot;
2. jóváhagyja;
3. közli a törekvéssel.
4. A törekvés együttműködik a végrehajtásban.

A [74.26-34] szövege háromszor megismétli egy *két lépésből* álló mentális művelet leírását:

1. (a) megfontolásokat teszünk valamire nézve, mert bizonytalanok vagyunk vele kapcsolatban, *azaz* (b) az ember kutatást végez a „hogyan cselekedjem” kérdéssel kapcsolatban, *azaz* (c) mérlegeléssel együttműködő vizsgálódást végez, és törekvést fejt ki.
2. (a) kiválasztuk valamit (proairesziszt alkotunk, *proelómetha*}, vagyis meghatározzuk, hogy ez a teendő és abbahagyjuk a megfontolást, *azaz* (b) az ember visszavezeti a cselekvés princípiumát önnön vezető lélekrészére, az észre, és abbahagyja a kutatást, *azaz* (c) fölismeri hogy az a teendő, amit az ész megfontolt és választott, így abbahagyja a vizsgálódást és a törekvést.

A [74.34-75.1] szövegében a leírás kibővül egy olyan elemmel, amely Arisztotelésznél nincs jelen: a proaireton végrehajtásával, vagyis magával a cselekvéssel. A királyok proairesziszt alkotnak, kihirdetik a népnek és megvalósítják.

A [75.1-5] szövegében a megvalósítás elemét is tartalmazó modell már *négy lépésből* áll: az ész megfontolja a dolgot, jóváhagyja, közli a törekvéssel, amely együttműködik a végrehajtásban.

Ebben a negyedik modellben két jelentős újdonsággal találkozunk: (a) megjelenik egy sztoikus terminus, a jóváhagyás (*szünkatatheszisz*), (b) a mentális művelet lépéseinek (logikailag) szukcesszív sorozatában a törekvés hátrébb kerül: a megfontolás és a jóváhagyás után jön szóba. Így a sorrend a következő:

megfontolás

jóváhagyás

törekvés

cselekvés.

Két megjegyzés kívánkozik ide.

Tekintettel arra, hogy a megfontolás Arisztotelész szerint „a teendőink (*tón praktón*) megfontolása” (NE III 5. 1112 a 30), a *prakton* pedig egy jövőbeli cselekvés képze, ezért a megfontolás: *képzetalkotás*.

A törekvést (*orexisz*) a sztoikusok a *késztetés* (*hormé*) egyik fajtájának, „racionális késztetésnek” (*hormé logiké*) tartják (SVF III 463).

Ezért az iménti sémát – amelynek sztoikus infiltrációjára a *szünkatatheszisz* terminus jelenléte utal – a következőképpen írhatjuk föl:

képzetalkotás

jóváhagyás

késztetés

cselekvés

ami pedig nem más, mint a cselekvést előkészítő mentális lépéseknek és magának a cselekvésnek a sztoikus filozófiában használatos leírása.⁹

Mármost a sztoikusoknál ezek a lépések egyidejűleg zajlanak, azaz a cselekvés – noha logikailag megkülönböztetendő az öt elkészítő mentális mozzanatoktól – egyidejűleg történik elgondolásával.

⁹ Plutarkhosz, *A sztoikusok ellentmondásai* 47; Cicero, *Lucullus* 2, 24; *De fato* 40; Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos* VII 405.

Megmondom, mi a jóváhagyás. Sétálnom kell: tüstént sétálok, mihelyt ezt kimondtam és jóváhagytam a véleményemet. Ülnöm kell: tüstént ülök (Seneca *Epist.* 113, 18).

Következésképpen Aszpasziosz, amikor király-hasonlatát ezzel a mondattal zárja: „A proaireszisz ilyesmi” – akkor alkalmasint a megfontolás/jóváhagyás/készítetés/cselekvés egyetlen időpillanat alatt lejátszódó *sztoikus* aktusát – és ezen belül a buleton jóváhagyását – azonosítja a proaireszisszel.

A király-hasonlat a következőkben valószínűleg állandó elemévé lett az arisztotelészi proaireszisz magyarázatának. Erre utal, hogy – módosított formában ugyan – Tamás etika-kommentárjában is szerepel. Ez pedig azt jelenti, hogy a fogalomra igen korán rátapadhatott egy olyan értelmezés, amelynek következtében a proaireszisz eredeti, arisztotelészi lélekfilozófiai megalapozottsága háttérbe szorult (vagyis az etika VI. könyvének vonatkozó gondolatait nem vették figyelembe a kommentátorok). Ami Arisztotelésznél még egymásba ágyazódó célokból és eszközökből fölépülő cselekvési paradigmák megalkotásának és ezekből a cselekvő karakterének megfelelő optimális mintázat kiválasztásának etikailag és episztemológiailag megalapozott folyamata volt, az a kommentátorok kezén egy közömbös elemi cselekvésnek (amilyen a sétálás és az ülés) bevillanó képzelet/jóváhagyása/készítetése és megcselekvése lett.

II.

A cselekvés előkészítésének sztoikus modelljéből következik az arisztotelészi

ἐκ τοῦ βουλευσασθαι γὰρ κρίναντες ὁρεγόμεθα κατὰ τὴν βούλευσιν (NE III 5. 1113 a 11)

mondatnak ez a fordítása:

a megfontolásból kiválasztva [későbbi kommentárokban: „a megfontolás alapján megítélve”] <valamit> törekszünk rá a megfontolás szerint.

A tamási etika-kommentár alapjául szolgáló Grosseteste féle fordításban:

Ex consiliari enim iudicantes desideramus secundum consilium.

A „megfontolásból való kiválasztás” (vagy „a megfontolás alapján alkotott ítélet”) nem más, mint a proaireszisz. Arisztotelész tanításával inkompatibilis volna az a gondolat, hogy az adott cselekvésre vonatkozó proaireszisz *megalkotása után* még egy (másodlagos?) törekvés ébredjen a cselekvőben a végrehajtásra. Arisztotelész szerint a proairesziszt az ügyesség (*deinotész*) fakultásának működtetésével realizálja a cselekvő.

Mármint a helyes proairesziszt az erény alakítja ki; viszont mindaz, amit a proaireszisz <megvalósítása> végett {*ekeinész heneka*} <a *prakton*> természeténél fogva cselekedni kell, már nem az erénynek, hanem egy másik képességnek {*dünamisz*} a hatáskörébe tartozik. ... Van egy képesség, amelyet ügyességnek

{*deinotész*} neveziük. Ez a képesség abban áll, hogy az ember a kítűzött célra irányuló dolgokat meg tudja cselekedni {*dünaszthai tauta prattein*}, és jól eltalálja őket (NE VI 13. 1144 a 20-25).

Itt nincs már szó törekvésről.

Ám ha sztoikus módon értjük a cselekvés mentális előkészítésének lépéseit, akkor Aszpasziosz értelmezése megállja a helyét. Hiszen a 'megfontolás' ott 'a képzet megalkotásának' felel meg, 'a kiválasztás' a 'jóváhagyásnak', a 'törekvés' a 'készítésnek'. Mármint a bölcsek csak az evidensen igaz ('megragadó') képzetet (*phantasztia kataléptiké*) hagyja jóvá, az ilyen képzet pedig az igazság kritériuma (SVF II 53; 56). Az arisztotelészi mondat sztoikus módon értelmezve ezt jelenti:

A megragadó képzetet jóváhagyva készítés ébred <megcselekvésére> a megragadó képzet (vagyis az igazságkritérium) útmutatása szerint.

Noha ma már senki nem keverné össze Arisztotelész etikáját a sztoikusokéval, ez a mondat mindmáig így olvasható a fordításokban:

For when we have decided as a result of deliberation, we desire in accordance with our deliberation.

III.

A jelenkori értelmezések természetesen eltávolították a sztoikus ráakódást az arisztotelészi proaireszisz fogalmáról, de magát a fogalmat nem helyezték vissza eredeti kontextusába. Ennek az is oka lehet, hogy az antik kommentárok értelmezésének egy másik eleme mindmáig jelen van: az etikai proairesziszt azonosnak szokás tekinteni a technikai megfontolás utolsó lépésével, és magyarázata is ebből következik. Ez a kontamináció már Aszpasziosznál megjelenik.

[74.29-32] Azt mondja: "Mert a 'hogyan cselekedjem' kérdéssel kapcsolatos kutatást az ember abbahagyja, mielőtt a cselekvés princípiumát visszavezette önmagára", azaz amikor úgy találja, hogy ő maga képes okává lenni <a cselekvésnek>, és rajta áll, hogy ezt megcselekedje.

„A 'hogyan cselekedjem' kérdéssel kapcsolatos kutatás": a megfontolás. Aszpasziosz szerint az ember a megfontolást akkor fejezi be, ha talál egy olyan végső eszköz-jellegű cselekvést, amelynek az ő tevékenysége lehet az oka, és amelynek megcselekvése rajta áll. Ez azt implicálja, hogy megfontolása során az ember – mielőtt ezt a „végsőt” megtalálta volna – olyan dolgokat fontolgatott, amelyeket ő maga nem tud megtenni, és aminek a megtétele nem rajta áll. Ha nem így volna, miért kellene addig kutatnia, amíg talál valamit, ami „rajta áll”?

Csak hogy Arisztotelész ezt mondja:

Megfontolni azt szoktuk, aminek a megtétele rajtunk áll (NE III 5. 1112 a 30).

Megfontolni minden ember azt szokta, amit ő maga tesz meg (u.o. 1112 a 33).

Megfontolni olyasmit szoktunk, ami általunk jön létre (u.o. 1112 b 2).

A megfontolásnak tehát nem a *végpontja*, hanem éppen ellenkezőleg, a *feltétele* az, hogy rajtunk álló, általunk megvalósítható dolgokra vonatkozzon.

Az 'ok' kifejezés használatából sejthetően Aszpasziosz a következő arisztotelészi szöveghelyre utal a „visszavezetés” értelmezésekor:

[A mesteremberek] nem a célt fontolják meg, hanem kitűzve maguk elé a célt azt vizsgálják, hogy miképp és milyen eszközökkel érhetik el. És ha úgy látja az ember, hogy többféle módon, akkor tovább menve azt keresi, hogy melyik módon valósulhat meg a legkönnyebben és legjobban. Ha egy mód van csupán a végrehajtására, akkor az érdekli, hogy ezen a módon miképp ér cél, és ehhez milyen úton juthat el – mindaddig, amíg elérkezik a legelső okhoz, amely a ratalálás sorrendjét tekintve a legutolsó (NE III 5. 1112 b 13-20).

Ilyen eljárásra főtebb láttunk példát: az orvosét, aki megfontolja, hogy terápiás célját melegítéssel tudja elérni, ezért ledörzsöli betegét (Metafizika Z 7. 1032 b 15). Kétségtelen, hogy ott az utolsó lépésről, a „melegítésről” mondja Arisztotelész, hogy az „az orvosnak hatalmában áll”, rajta áll, hogy megtegye. De ez nem azt jelenti, hogy az általában vett terápiás eljárás „nem áll hatalmában” az orvosnak (csak az egyedi kezelés), hanem azt jelenti, hogy az adott technikai feltételek a „hatalmában állónak” (a gyógyításnak) ezt a megvalósítását teszik lehetővé.

Ha tartjuk magunkat ahhoz a kikötéshez, hogy a proaireszisnek nemcsak cselekvéstechnikai, hanem etikai eleme is kell, hogy legyen (azaz függ a cselekvő karakterétől), akkor azt kell mondanunk, hogy a példabeli orvos eljárásában nincs proaireszisz, csak megfontolások vannak, amelyek lépésről lépésre elvezetik őt ahhoz a tethez, amely „a megfontolás ... során a végső, a létrejövés folyamatában az első” (1112 b 22).

Más a helyzet, ha a proairesziszt asszenzióként (jóváhagyás, *szünkatatheszisz*) kezeljük. Seneca iménti példáját alkalmazva („Megmondom, mi a jóváhagyás. Sétálnom kell: tüstént sétálok, mihelyt ezt kimondtam és jóváhagytam a véleményemet”) az orvos gondolkodása így írható le: „Melegítenie kell a beteget. Tüstént melegíteni kezdi, mihelyt *ezt választotta*, és meghatározta, mi a teendő”.

Kommentárjának ezen a pontján Szent Tamás is magától értetődőnek tartja, hogy a „visszavezetést” Arisztotelész a technikai megfontolás (1112 b 13-20) alapján (per rationem sumptam ex his quae supra dicta sunt de consilio) magyarázza.

Aszpasziosz értelmezésének ismeretében most már meg tudjuk jelölni a tanulmány elején bemutatott három interpretációs modell eredetét: Ross és Hardie modellje a Függelék III. részében exponált gondolaton (az etikai és a technikai tevékenység mentális előkészítésének azonosításán) alapul, Chamberlain modellje pedig annak az arisztotelészi mondatnak a sztoikus értelmezésén, amelyet a Függelék II. részében láttunk.

Finis